

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР»

Постановка проблеми

Докорінні зміни у фінансовій сфері, що відбулися у другій половині ХХ ст, вплинули на економічний розвиток як окремих країн, так і світового господарства в цілому. Перехід від індустріального до інформаційного суспільства та стрімкий розвиток інформаційних технологій стали поштовхом до формування організованого фінансового простору, який формує та впорядковує інтереси окремих країн. Тому сьогодні від розуміння сутності та особливостей оцінки розвитку фінансового простору значною мірою залежать успіх та місце суб'єктів політико-економічних відносин у світовій ієрархії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У сучасних теоретичних розробках вітчизняні та зарубіжні науковці значну увагу приділяють категорії «простір», оскільки остання є провідною більшості наукових дисциплін. Проблемою становлення та використання поняття «простір» займалися наступні вчені: Е.Б. Алаєв, Я.В. Верменич, Н. Комлева, М.О. Косолапов, А.І. Кудряченко, Ф.М. Рудич, Т.М. Титаренко, В.О. Храмов. Класифікацію просторів здійснили І.К. Бистряков, П. Бурдьє, Б.М. Данилишин, Л.Г. Чернюк, що дозволило вивести провідну складову сучасного економічного простору - фінансовий простір. Дослідженням категорії фінансового простору тотожної за сутністю фінансовому середовищу присвятили свої роботи Ю. Бріг- хем, В.А. Вергун, Ї.Є. Голубій, М. Едхард, О. Калюжнова, А.І. Кредісов, Лоуренс Дж. Мауер, З.О. Луцишин, Максимо В. Енг, О.М. Мозговий, Т.В. Му- сієць, Т.Є. Оболенська, С.Л. Осаволук, О.І. Рогач, Френсіс А. Ліс.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

У науковій літературі домінують міждисциплінарні дослідження категорії «простір», що ототожнюється із поняттям «середовище». Проте, відсутні роботи, в яких аналізується специфіка кожного з понять та розкриваються їх відмінності. Незважаючи на те, що категорія «фінансовий простір» як самостійна складова економічного простору набула останнім часом широкого вжитку у ділових, політичних та наукових колах, але залишається недостатньо вивченою як в аспекті визначення її сутності, так і в аспекті особливостей розвитку.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз сутностей фінансового простору як економічного поняття, визначення його специфічних характеристик та особливостей виміру на основі якісно-кількісного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування простору як явища на початкових його етапах сильно розтягнуто у часі. Це зумовлює єдність дослідження філософських категорій «простору» та «часу». Дана єдність представляється як всезагальна форма існування матерії, яку можна відчутти, лише подумки розподіливши її на частини («об'єкт» відносно іншого «об'єкта»), тобто визначити простір відносно іншого простору. В цьому випадку кожний такий простір виявляється частиною простору-часу в цілому. Російський учений М.О. Косолапов розглядає простір як дещо, що має межу тільки поза собою, а час - як щось, що містить межу тільки в собі самому [1, с. 7-8]. Відповідно до його підходу, простір є ширшою категорією в порівнянні з територіальною межею, а їх збіг є лише частковим випадком. Останнє досить сумнівне, відтак не має підстав для введення поняття «простір». Проте, це єдина подібна точка зору.

Сучасне трактування категорії «простір» виходить за межі філософського вчення. Дослідження здійснюються в межах різних дисциплінарних досліджень.

1. У математиці увага акцентується на просторі як «логічно мислимій формі (або структурі), що служить середовищем, у якому здійснюються інші форми або інші конструкції» [2, с. 117]. В межах даної науки виділяється кілька просторів, зокрема, евклідовий, векторний, гільбертовий, римановий, функціональний, фазовий, топологічний, метричний та \mathbb{Z}^n . Проте, в усіх варіантах простір визначається як віртуальна конструкція, що полегшує сприйняття статичного та динамічного стану геометричного, фізичного та механічного середовища. При такому визначенні простір ототожнюється із середовищем.

2. У географії, навпаки, акцент робиться на матеріальному (фізичному) просторі географічних явищ та процесів, а також сукупності відносин між геооб'єктами, розташованими на конкретній території [3, с. 100]. Таким чином, географічний простір характеризується наявністю внутрішньої структури, що забезпечується в межах територіально близьких або сусідніх об'єктів, які пов'язані один з одним просторовою взаємодією (опосередковано) і взаємовідносинами (безпосередньо), а також просторовою впорядкованістю.

3. У соціології категорія простору визначається, з одного боку, як структурна організаційна компонента, а з іншого - територіально-культурна зона. Якщо у першому випадку увага приділяється поглибленню (розширенню) внутрішньої структури, тобто встановленню структурованих соціально-економічних відносин суб'єктами господарювання, що діють у межах інтегрованого (дезінтегрованого) простору, то в другому - на взаємозв'язку культури як одного з головних чинників суспільного розвитку і меж територіальних систем. Зокрема, Я.В. Верменич наголошує на тому, що простір перетворюється не просто на звичайне середовище існування людини, а стає мірилом її цивілізованості [4, с. 118]. На нашу думку, двояке визначення категорії простору в соціології призводить до того, що він ототожнюється з територіальним або культурним об'єднанням (інтеграцією), внаслідок чого відбувається поглинання простором середовища.

4. У геоekonomіці простір розглядається як сукупність взаємозв'язків суб'єктів господарювання, що пов'язані з процесами просторової експансії (розширення впливу) або контракції (звуження впливу) [5, с. 66]. Таке трактування простору є найбільш широким, бо йдеться про складну систему взаємодії суб'єктів територіальних систем різного ієрархічного рівня, яка створюється з метою реалізації як національних, так і регіональних економічних інтересів.

5. У геополітиці на відміну від геоekonomіки уточнюється склад господарюючих суб'єктів (суб'єкти економічної діяльності та влади), що діють в межах певного простору (середовища) задля реалізації власних інтересів [6; 7, с. 21]. На думку А.І. Кудряченка, Ф.М. Руцича, Т.М. Татаренката, В.О. Храмова, у цьому випадку категорія простору ототожнюється із середовищем, внаслідок чого поняття «простір» поширюється на світове господарство.

На основі проаналізованих змістовних навантажень категорії «простір» можна зробити висновок, що в науковій літературі не існує єдиного підходу щодо визначення його сутності без посилань на поняття «середовище». Останнє, за визначенням, наведеним у Великій радянській енциклопедії, охоплює суспільно-економічну систему в цілому - виробничі цілі, сукупність суспільних відносин та інститутів, суспільну свідомість, культуру даного суспільства [8, с. 359]. Отже, явища хоча і взаємопов'язані, проте не тотожні одне одному, бо лише організоване середовище стає простором. Відтак простір можна визначити як організаційну надбудову над середовищем, яке є резервом подальшої просторової експансії, а також фактором її обмеження або навіть взагалі виключення [див. 1, с. 7]. В цьому контексті ознаками простору є багатомірність, взаємоп'єднання й взаємообумовленість структуроутворюючих елементів [9, с. 8].

Підсумовуючи вищезазначене, слід зробити висновок, що простір поглинає середовище, обумовлюючи можливість їх ототожнення. Використання понять «простір» та «середовище» як взаємозамінних

характерне для всіх проаналізованих міждисциплінарних визначень. При цьому організаційна надбудова простору над середовищем обумовлює не тимчасові, а постійні взаємовідносини та взаємодію суб'єктів. У такий спосіб організоване середовище перетворюється на простір, що і дає підстави для ототожнення даних категорії.

Тим часом, історично сформувалася значна кількість просторів, що взаємопов'язані певною множиною векторів на тому чи іншому рівні взаємодії. В гуманітарних дисциплінах можна виділити два підходи щодо визначення ступеня такої взаємодії:

1) встановлення взаємозв'язків між деякими просторами досить складне, а інколи навіть неможливе [10, с. 17];

2) простори еволюціонують у своєму розвитку відносно значимості в діяльності людини [див. 1, с. 8].

Спільним для обох підходів є те, що розглядаються чотири основні групи просторів (політичний, економічний, технологічний, інформаційний), які взаємодіють один з одним на основі функціонального або еволюційного критерію.

В економічній науці особлива увага приділяється економічному простору, який визначається як організована форма взаємодії об'єктів та суб'єктів господарювання, які розташовані на певній території та динамічно розвиваються в часі. Матеріальна структура господарюючих систем обумовлює неоднорідність економічного простору та наявність великої кількості його сегментів [див. 9, с. 19]. Щодо структуризації економічного простору, то І.К. Бистряков та Л.Г. Чернюк визначають дві його складові - фізичний простір й економічне поле. У свою чергу, економічне поле розподіляється на окремі складові, що виражаються в ареалах впливу і дії на природу, населення та ін. [11, с. 13]. Ще далі теорія функціональної взаємодії такого поля була розвинута французьким соціологом П. Бурдьє, який вважає, що концепт поле представляється як відносно замкнута й автономна підсистема відносин у сукупності позицій агентів, які розглядаються тільки у

взаємовідносинах. Позиції агентів поля визначаються різними видами влади й капіталу, які є актуальними в конкретному полі. Таким чином, серед усіх видів економічного простору виділяється фінансовий простір. Б.М. Данилишин, навпаки, виділяє три елементи простору - виробничий, природно-ресурсний і соціально-економічний. Визначені ним складові економічного простору перебувають у функціональній взаємодії одна з одною, яка проявляється через спільне розроблення програм і планів розвитку або узгодженість діяльності у тих чи інших сферах економіки: грошово-кредитній політиці; запровадженні єдиних митних правил; проведенні зовнішньоекономічної політики; вільному русі капіталів, товарів, робочої сили тощо [див. 9, с. 19-20]. Отже, однією з складових економічного простору, яка сприяє ефективній функціональній взаємодії його елементів, є фінансовий простір, який неоднозначно трактується провідними вітчизняними та зарубіжними вченими, оскільки в більшості випадків ототожнюється з «фінансовим середовищем». Так, американці Ю. Брігхем та М. Едхардт вважають, що фінансове середовище є сукупністю «фінансових ринків та установ, податкової політики та політики регулювання з боку урядів, а також економіки різних держав у цілому» [12, с. 226]. Однак запропоноване авторами визначення все ж є неповним, оскільки трактування фінансового середовища має базуватися не лише на комунікаційному підході, але й на територіальному. Крім того, наведена система взаємозв'язків між фінансовими та економічними об'єктами над фінансовим середовищем, відповідно до вищезазначених характеристик простору, дає можливість стверджувати подібність категорій фінансовий простір та середовище.

Американські вчені Максимо В. Енг, Френсіс А. Ліс, Лоуренс Дж. Мауер визначають фінансове середовище як набір чотирьох основних компонент: світового фінансового ринку, міжнародної банківської справи, фінансів міжнародних корпорацій та міжнародних портфельних інвестицій [13, с. 3]. На їхню думку, фінансове середовище включає три важливі

аспекти. По-перше, світове фінансове середовище пояснює взаємодію фінансових операцій на світовому рівні незалежно від того, де вони мають місце: у високорозвинених країнах; країнах, що розвиваються, чи в країнах із перехідною економікою, які вступили на шлях ринкового розвитку. Більш аргументованою, на нашу думку, є характеристика фінансового середовища, згідно з якою взаємодія фінансових операцій повинна відбуватися не лише між країнами з різним рівнем економічного розвитку, а й між суб'єктами цих країн. По-друге, фінансове середовище реалізується на макро- і мікрорівнях (фінанси корпорацій, фінансові ринки, банківські операції, управління портфелями цінних паперів). Але автори не визначають суб'єктів макрорівня та дворівневої взаємодії. По-третє, безперервність процесу міжнародних фінансових операцій і його постійні зміни, що перетворює фінансові системи окремих країн у зв'язки між фінансовими системами цих країн, реалізується в межах фінансового простору.

Все зазначене вище дає змогу зробити висновок, що авторами чітко не визначені взаємозв'язки між елементами фінансового середовища та їх територіальна приналежність. Але, так само як і у визначенні Ю. Бріггема і М. Едхардта, наявність певної організації фінансового середовища та визначення територіальних меж суб'єктів (різних за рівнем економічного розвитку країн) уможлиблює взаємозаміну даної категорії та категорії фінансовий простір.

Щодо української наукової думки, то для неї характерна різноманітність трактувань світового фінансового простору як економічної категорії, хоча деякі вітчизняні науковці погоджуються із запропонованим групою американських учених (Максімо В. Енгом, Френсісом А. Лісом та Лоуренсом Дж. Мауером) визначенням.

Прихильниками американського підходу є ряд українських вчених, зокрема О.М. Мозговий, Т.Є. Оболенська, Т.В. Мусієць. На їхню думку, всі компоненти фінансового простору, запропоновані Максімо В. Енгом, Френсісом А. Лісом, Лоуренсом Дж. Мауером, взаємопов'язані один з одним

фінансовими зв'язками [14, с. 13]. О.І. Рогач йде в своєму аналізі ще далі, вказуючи на те, що фінанси транснаціональних корпорацій (ТНК) є однією із головних складових світових фінансів. Діяльність ТНК також безпосередньо пов'язана з іншими компонентами фінансового середовища: транснаціональні фірми здійснюють активні операції на світовому фінансовому ринку, їх операції тісно переплітаються з операціями транснаціональних банків, а виробництво ТНК притягує значну частину міжнародних портфельних інвестицій, що здійснюють інституційні інвестори [15, с. 320]. Все зазначене дає змогу зробити висновок, що вченим не лише встановлюються, але й обґрунтовуються можливі форми взаємозв'язку та взаємодії між суб'єктами світового фінансового середовища. Таким чином, фінансове середовище переходить до вищої сходи еволюційного розвитку, тобто формування фінансового простору.

Інша група українських науковців не має єдиного підходу щодо визначення поняття фінансового простору. Так, С.Л. Осаволук наполягає на визначенні світового фінансового простору як об'єднання окремих національних фінансових ринків у процесі фінансової глобалізації [16]. На думку В.П. Клочко, фінансове середовище є комплексною, скоординованою системою багаторівневих, і водночас, взаємопов'язаних національних та наднаціональних структур. Вказана система реалізується на двох рівнях: вищому та нижчому. На вищому рівні наднаціональні (регіональні фінансові організації, наднаціональні фінансові установи) та міжнародні (міжнародні фінансові організації, заклади інфраструктури глобального фінансового ринку, транснаціональні банки тощо) суб'єкти фінансового середовища здійснюють регулювання фінансових зв'язків, розробку обов'язкових нормативів для країн, які входять до їхнього складу, надають фінансову допомогу, консультації тощо. На нижньому рівні національні валютно-фінансові структури (ринки та регулюючі органи), забезпечують національне регулювання фінансових зв'язків. Встановлення структурних взаємозв'язків суб'єктів вищого та нижнього рівнів здійснюється через систему

інформаційних та електронних комунікацій [17, с. 275]. Таким чином, формування більш складної, багаторівневої структури фінансового середовища передбачає його перетворення на фінансовий простір.

Однією з небагатьох сучасних українських дослідниць, які зосереджують увагу безпосередньо на структурі фінансового середовища, є ЗО. Луцишин. Учена також схиляється до думки про схожість категорій фінансового середовища та простору, що дає можливість їх використання як взаємозамінних категорій. На її думку, фінансовий простір складається з таких компонентів: міжнародні фінансові ринки; міжнародна банківська справа; фінанси міжнародних корпорацій, організацій, фірм, транснаціональних корпорацій; міжнародне інвестування; віртуальний фінансовий сектор; міждержавний фінансовий сектор та міжнародні фінансові організації [18, с. 347]. Отже, ЗО. Луцишин запропонувала нову складову фінансового простору - віртуальний фінансовий простір, який динамічно розвивається у вигляді системи інтернет-магазинів, інтернет-банків, а також інтернет-валюти — «кібер-банків», віртуального капіталу, віртуальних офшорних зон, тому нехтувати цією складовою не можна.

Український вчений О.І.Рогач йде у своїх висновках ще далі. Він виділяє три різні підходи щодо визначення сутності та структури фінансового простору. По-перше, інституційний аспект фінансового середовища: чотири групи суб'єктів (транснаціональні корпорації та банки, портфельні інвестори, міжнародні офіційні позичальники), які функціонують на світових фінансових ринках та генерують головні фінансові потоки. Система взаємозв'язків між ними становить організаційну надбудову не лише для формування фінансового середовища, але й простору. По-друге, через структуру світового фінансового середовища, яка враховує географічно-територіальний аспект здійснення фінансових операцій та руху фінансових активів, що охоплює світове господарство, оскільки фінансові трансакції, є прерогативою не лише промислово розвинутих країн, але й нових індустріальних країн та країн, що розвиваються, а також країн із

перехідною економікою. Згідно з цим підходом, взаємодія різних за рівнем економічного розвитку країн здійснюється в межах чітко визначених територіальних меж, тобто реалізація просторово-комунікаційного аспекту зумовлює можливість ототожнення категорій фінансового середовища та простору. По-третє, через фінансові потоки у світовому фінансовому середовищі, які опосередковують рух товарів, послуг, а також перелив капіталу між країнами у формі розрахунково-кредитного обслуговування руху товарів та послуг, валютних операцій, іноземних інвестицій, операцій з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами та міжнародної офіційної допомоги. Виокремлення та уточнення видів взаємодії суб'єктів господарювання зумовлюють формування складної системи організаційної надбудови фінансового простору над середовищем, тобто поглинання останнього.

На основі узагальнення існуючих підходів в іноземній та вітчизняній науковій думці, можна виділити різноаспектні характеристики структури світового фінансового простору (функціональна, територіальна, інституційна), які можуть змінюватися в міру розвитку та ускладнення фінансово-економічних зв'язків.

Відповідно до функціонального аспекту, фінансовий простір можна представити як механізм ринкових відносин, який акумулює та перерозподіляє фінансові ресурси (валюту, боргові зобов'язання, цінні папери, фінансові деривативи, банківські метали).

Територіальний аспект дає можливість визначити основний принцип територіальної організації фінансового простору як динамічно саморегулюючого процесу поєднання в межах певної території фінансово взаємопов'язаних і взаємозалежних інституційних учасників (реалізація функціональної характеристики). З цієї точки зору, фінансовий простір може бути представлений як взаємодія національного, регіонального та глобального (світового) просторів. Таким чином, національний фінансовий простір - система взаємозв'язків місцевих суб'єктів економічної та

фінансової діяльності з приводу формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів, що здійснюється через фінансову інфраструктуру. Проте, місцеві фінансові інститути, як правило, не обмежуються обігом фінансових ресурсів на місцевому рівні. Необхідність залучення додаткових ресурсів або наявність надлишкових і незадіяних фінансових ресурсів стимулює їх до пошуку можливостей територіального розширення своєї діяльності. Місцеві фінансові інститути можуть виходити на регіональний рівень з метою залучення додаткових або розміщення надлишкових фінансових ресурсів. Відповідно, регіональний фінансовий простір об'єднує суб'єктів національних фінансових просторів, які знаходяться в одному географічному регіоні. Однак, фінансовий простір серед всіх видів економічного простору є найменш територіально визначеним як за організацією, так і за впливом. Отже, чітка локалізація фінансового простору у вузьких територіальних рамках неможлива, хоча при розгляді регіону як сукупності зв'язків і відносин, в рамках яких формуються передумови для здійснення фінансової діяльності, можна говорити і про регіональний фінансовий простір.

Розширення сфери взаємодії фінансових інституцій національного та регіонального фінансового просторів за межі певного регіону передбачає формування глобального (світового) фінансового простору.

З точки зору інституційного аспекту, фінансовий простір може бути трактований як багатомірна й взаємопов'язана система національних, наднаціональних і міжнародних структур, які скоординовано функціонують у фінансовому середовищі під впливом регіоналізації та глобалізації. Останні процеси органічно пов'язані один з одним, оскільки створення регіональних інтеграційних об'єднань, число яких постійно зростає, - це свого роду сходинок процесу глобалізації [19, с. 3], що й зумовлює побудову трирівневого фінансового простору, який визначає взаємозв'язок територіальної та інституційної характеристик фінансового простору.

Ступінь розвитку фінансового простору визначається на основі якісно-

кількісних параметрів. Якісні характеристики фінансового простору вказують на методи взаємодії суб'єктів з різних територіальних одиниць в єдине просторове оформлення середовища. До них відносяться [20, с. 77]:

1) обмеженість фінансового простору, яка визначається ступенем охоплення його організаційної надбудови середовища. Таким чином створюється можливість до подальшого розширення або виключення простору в межах фінансового середовища;

2) неоднорідність фінансового простору, що зумовлюється нелінійністю процесів та їх взаємодією між собою, тобто джерелами його саморуху та саморозвитку, є суперечності всередині суб'єктів господарювання, що поєднуються між собою фінансово-економічними взаємозв'язками;

3) здатність системи до самоорганізації, яка передбачає створення просторової структури без специфічного впливу ззовні. Проте будь-які внутрішні зміни або перетворення окремих елементів простору спричиняють адекватні зміни у формах їх взаємовідносин;

4) стійкість взаємозв'язків суб'єктів фінансового простору, яка зумовлюється організацією національних, наднаціональних (регіональних) та міжнародних інституцій.

Про інтенсивність взаємодії суб'єктів національного або регіонального фінансового просторів один з одним, яка зумовлює формування найвищого рівня - глобального фінансового простору свідчать кількісні параметри. Узагальнивши методичні підходи щодо визначення рівня розвитку фінансового простору, можна їх класифікувати у такі шість груп показників [21, с. 23-25; 22; 23, с. 7-8; 24, с. 41]:

- фінансова інтеграція;
- стан фінансового і товарного ринків;
- стан державного бюджету і платіжного балансу;
- економічне зростання;
- політико-правова стабільність;

- людський потенціал.

Показники першої групи характеризують ступінь відкритості як національного, так і регіонального фінансового простору, оскільки характеризують ступінь привабливості для іноземних суб'єктів коротко- і довгострокових фінансових інструментів. Крім того, визначити ступінь фінансової інтеграції можна, розрахувавши агрегований показник CLAS, що оцінюється від 1 (низький рівень інтеграції) до 3 (високий рівень інтеграції). Визначення даного показника необхідно вести на основі розрахунку таких показників, як і оцінка потоку валового обсягу капіталу по відношенню до ВВІ! (Gross-flow ratio measure, GFR), тест-оцінка результатів Фельдштейна—Харіокі, оцінки регресії за Ейлером, тест на визначення різниці незабезпечених процентних паритетів.

Друга група показників фінансового простору визначає не лише ступінь розвитку фінансового та товарного ринків, а й їх взаємозалежність. Результати розвитку фінансового простору на рівні країни або інтеграційного об'єднання розраховуються третьою (стану державного бюджету і платіжного балансу) і четвертою (економічного зростання) групою показників. На ступінь розвитку фінансового простору впливають також політико-правове середовище (п'ята група) і людський потенціал (шоста група).

Таким чином, кількісні характеристики фінансового простору свідчать, що ефективність розвитку фінансової складової залежить не лише від реального сектору економіки, але й від державного бюджету, платіжного балансу, економічного зростання, політико-правової стабільності та людського капіталу.

Висновки

Фінансовий простір являє собою складно організоване фінансове середовище, в межах якого формується система взаємозалежних, взаємопроникаючих, взаємодоповнюючих зв'язків суб'єктів одно- (горизонтальна взаємодія суб'єктів - представників однакових рівнів) або

різнотипних (вертикальна взаємодія суб'єктів - представників різних рівнів) просторів. Визначення ступеня розвитку фінансового простору стає можливим на основі якісно-кількісних параметрів, а його ефективність залежить не лише від реального сектору економіки, але й державного бюджету, платіжного балансу, економічного зростання, політико-правової стабільності та людського капіталу. Обумовлюючи таким чином необхідність проведення подальшого аналізу формування фінансового простору як взаємопов'язаної складової світового господарства.

Література

1. Косолапов НА. Глобализация: территориально-пространственный аспект / Н.А. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. - 2005. - №6. - С. 3-13.
2. Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах) / [ш. ред. А.М. Прохоров]. — 3-е изд. - Т. 21. - Проба-Ременсы. - М: «Советская Энциклопедия», 1975. - 640 с.
3. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. — М.: Мысль, 1983. — 350 с.
4. Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. - 2005. — №4. - С. 114—145.
5. Комлева Н. Геополитическое сжатие / Н. Комлева // Мировая экономика и международные отношения. - 2003. - №2. - С. 61-73.
6. Титаренко Т.М. Просторові фактори формування регіональної політики в Україні / Т.М. Татаренко // Трибуна. - 2001. - № 11-12. - С. 16-20.
7. Кудряченко А.І. Геополітика: підручник / Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О. - К.: МАУП, 2004. - 296 с.
8. Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах) / [ш. ред. А.М. Прохоров]. - 3-е изд.—Т. 24 Собаки-Струна.-М: «Советская Энциклопедия», 1976.-608 с.

9. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / [за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина]. - К.: РВПС України НАН України, 2008.-220 с.

10. Вовканич С.Я. Економічний простір в інтеграційній стратегії розвитку України: теоретико-методологічний аспект / С.Я. Вовканич // Регіональна економіка. - 2009.-№ 3. - С. 16-26.

11. Бистряков І.К., Чернюк Л.Г. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / Бистряков І.К., Чернюк Л.Г.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Данилишина Б.М.—К.: РВПС України НАН України, 2006. - 56 с.

12. Бригхем Ю. Финансовый менеджмент / Ю. Бригхем, М. Эдхард; пер. с англ. под ред. В.В. Ковалева. - (10-е изд.). - СПб.: Питер, 2009. - 960 с.

13. Максимо В. Энг. Мировые финансы / Максимо В. Энг, Фрэнсис А. Лис, Лоуренс Дж. Мауер.; пер. с англ. А. Войцеховской и др. - М.: ООО Издательско-консалтинговая компания «ДеКА», 1998. - 768 с.

14. Міжнародні фінанси: навч. посіб. / [О.М. Мозговий, Т.Є. Смоленська, Т.В. Мусієць та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О.М. Мозгового. - К.: КНЕУ, 2005. - 504 с.

15. Рогач О.І. Міжнародні інвестиції: теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій: підручник / Рогач О.І. -К.: Либідь, 2005. - 720 с.

16. Осаволюк С.Л. Розвиток світового фінансового ринку в умовах глобалізації: дис. ... канд. екон. наук: 08.05.01 / Осаволюк Сергій Леонідович. - К., 2003.- 157 с.

17. Фінансовий сектор ринкової та транзитивної економік: навч. посіб. / [Кредісов А.І., Вергун В.А., Калюжнова О. та ін.]; за ред. А.І. Кредісова, В.А. Вергуна, О. Калюжною, І.Є. Голубія. - К.: Знання України, 2004. - 352 с.

18. Україна і світове господарство: взаємодія тисячоліть / [А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін.] - К.: Либідь, 2002. - 470 с.

19. Осадчая И Глобализация и государство: новое в регулировании экономики развитых стран / И. Осадчая // Мировая экономика и международные отношения. - 2002.-№ 11.-С. 3-14.

20. Сторонянська І., Шульц С. Міжрегіональна інтеграція в Україні: монографія / І.Сторонянська, С. Шульц. - Львів: Арал, 2007. - 292 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

21. Xuan Vinh Vo. Determinants of International Financial Integration. School of Economics - University of New South Wales, 2005. - 42 pp.

22. Philip R. Lane, Gian Maria Milesi-Ferretti. International Financial Integration. International Monetary Fund. Working Paper WP/03/86. April 2003. - 44 pp.

23. HaliJ. Edison, Ross Levine, Luca Ricci, Torsten Slok. International financial integration and economic growth. NBER Working Paper №9164. - September 2002. - 3 8 pp. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [//http://www.nber.org/papers/w9164/](http://www.nber.org/papers/w9164/)

24. Kevin James Daly, Xuan Vmh Vo. Quantifying the drivers of international financial integration. Journal of Investment Strategy. Vol. 2. Number 1, 2007. - P. 35-44.